

BAŞKURT HALK DESTANI ‘KUZUKÜRPEŐ İLE MAYANHILIU’

Gulgina ŐAMSUTDINOVA²

ÖZET

BaŐkurtlar, halk edebiyatı mahsülleri bakımından oldukça zengin bir Türk boyudur. Bu halk edebiyatı mahsülleri içinde destanların ayrı bir yeri vardır.

‘Ural-Batır’, ‘Ak buzat’, ‘AlpamiŐa’, ‘Izeukey Menen Morazım’, ‘Küsek Bey’, ‘Akhak Kola’, ‘Kara Yurga’, ‘Kunır BuŐa’, ‘Zayatülek Menen Hıvıhılıu’, ‘Kuzukürpes Menen Mayanhılıu’, ‘Zöhre Menen Aldar’, ilk akla gelen Başkurt destanlarıdır.

Başkurt halk destanı ‘Kuzukürpes ile Mayanhılıu’ Başkurt destanları içinde az bilinen, az araştırılan ama fenni gözlükten büyük ilgi çeken destandır. ‘Kuzukürpes ile Mayanhılıu’ destanı genel Türk mirasıdır ve BaŐkurtlar dıŐında bir çok başka Türk halklarında, örneğin, Kazaklarda, Altaylarda, Nogaylarda, Barabalarda, Kırım Tatarlarında da tanınmıŐtır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dilleri, Başkurt Dili, Başkurt Destanları, Başkurt Folkloru, Folklor, Kuzukürpes ile Mayanhılıu.

GİRİŐ

BaŐkurtlar, halk edebiyatı mahsulleri bakımından oldukça zengin bir Türk boyudur. Bu halk edebiyatı mahsülleri içinde destanların ayrı bir yeri vardır. Ural-Batır, Ak buzat, AlpamiŐa, tzerkey Menen Morazım, Küsek Bey, Kanas Menen AkŐa, Akhak Kola, Kara Yurga, Kunır BuŐa, Zayatülek Menen Hıvıhılıv, Kuzukürpes Menen Moyanhılıv, Zöhre Menen Aldar, Buzyiğit, Omorzak Batır ve Bayık Ayzar ilk akla gelen Başkurt destanlarıdır. Başkurt halkının sözlü kültüründe, BaŐkurtlar’ın hayatlarının önemli aŐamalarını, sosyal Őuurun ve düşüncenin gelişimini aksettiren kahramanlık destanları önemli bir yer tutmaktadır. Ural-Batır, Ak buzat, Zayatülek ile Hıvıhılıv gibi Başkurt destanları Başkurt halkının yaratılıŐ ile ilgili düşüncelerini ve mitolojik düşüncelerini günümüze kadar ulaŐtırmıŐlardır. M.V. Possievskiy, İ.N. Berezin, N.F. Katanov, G.N. Potanin, V.İ. Dal, R.T. İgnatev, A.G. Bessonov, Başkurt folklorunu toplayıp araştıran ilk Rus ilim adamlarıdır. 1812’de Timofey Belyaev tarafından yayınlanan ‘‘Kuzukürpes ve Mayanhılıv’’ Destanı Rusça olarak yayınlanmış ilk Başkurt destanıdır. Bu aynı zamanda Rusça’ya çevrilmiş ilk Türk destanıdır.³

---

¹ Bu makale 02-04 Kasım 2019 tarihleri arasında Antalya’da düzenlenen ASEAD 6. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu’nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Ufa, Başkurdistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Rusya Bilimler Akademisi, Ufa Bilim Merkezi, Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü Araştırma Görevlisi, moon07@yandex.ru.

³ Sedat ADIGÜZEL. Başkurt Destanı Ak buzat’ın Epik Kurallara Göre İncelenmesi, Milli Folklor, Yıl:11 Sayı: 44, 1999, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, sf. 24.

KUZUKÜRPE İLE MAYANHILIU DESTANI

Başkurt halk folklorunda ‘Kuzukürpes ile Mayanhılıu’ destanının iki versiyonu ve bir çok varyantı vardır. Adı geçen destan ilk kez 1812 yılında Rus şairi Timofey Belyaev tarafından Rusçaya çevirilerek Kazan’da yayınlanmıştır. O kitabın adı “Kuz Kurpaç. Bir kuraiçi tarafından Başkurt dilinde yazılan ve 1809’da Rifei (Riphean) dağlarının vadilerinde Rusya diline çevirilen Başkurt öyküsü’ ve bu çalışma ‘Kuzukürpes ile Mayanhılıu’ destanının ilk edebi işlemlerinden sayılır. Başkurt dilinde ise 1965 yılında Bayazit Bikbay ve Necip Idelbay tarafından çevirilerek yayınlanmıştır.

‘Kuzukürpes ile Mayanhılıu’ destanının daha 40’a yakın varyantı ‘Kurman-batır’, ‘Kuzukürpes menen Barsınhılıu’, ‘Karabay menen Sarıbay’, ‘Küserhan menen Küsmeshan’, ‘Almabike menen Almabatır’ adlarıyla Başkurdistan cumhuriyetinin türlü bölgelerinde, Rusya Federasyonunun Orenburg, Kurgan, Samara, Saratov, Çelabinsk bölgelerinde Rusya Fenler Akademisi, Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nün Başkurt folkloru araştırmacıları S. F. Mirjanova, Kirey Mergen, F. A. Nadrşina, M. M. Sagitov, N. D. Şunkarov, G. R. Husainova tarafından derlenmiştir. Bugün ise bu yazmalar Rusya Bilimler Akademisi Ufa Bilim Merkezi’nin bilim arşivinde, Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nün Arapça el yazması ve eski baskı kitapları fonunda ve Başkurt Devlet Üniversitesinin folklor fonunda saklanmaktadır.

‘Kuzukürpes ile Mayanhılıu’ destanının ikinci versiyonu 1938 yılında Galimov Selam tarafından Rusyanın Çelabinsk bölgesi Kunaşak ilçesi Tyagiş köyünde 1891 doğumlu annesi Ümmügülsümden dinlenerek derlenmiştir.

Ağızdan ağıza aktarılıp günümüze nesir halinde ulaşmış adı geçen destana halk arasında rastlama olayı çok nadirdir. Ama 21. yüzyıl araştırmacıları şanslıydı denebilir: Rusya Bilimler Akademisi Ufa Bilim Merkezi’nin Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nün Başkurt folkloru bölümü müdürü Gülnur Husainova araştırma seferleri sırasında 2010, 2016 ve 2017 yıllarında ağızdan ağıza aktarılıp saklanmış destanın oldukça dolu varyantlarını derlemeye başarmıştır. 2010 yılında Başkurdistanın Haibulla bölgesinde Turat köyünde 83 yaşındaki Karimova Yamile’den, 2016’da Rusyanın Çelabinsk bölgesinde Kurgan ilçesi Şarip köyünde 64 yaşındaki Hamzina Kamileden, 2017 yılında Başkurdistanın Arhangelsk bölgesi Arhangelskoe kasabasında 59 yaşındaki Faizullina Zileden dinleyerek derlemiştir.

‘Kuzukürpes ile Mayanhılıu’ destanı, aslında büyük bir aşk ve yiğitlik öyküsü, zamanla hikayeleşmiş bir halk destanıdır. Destanın öyküsü eserin ana karakterlerinin ölümüne yol açan çatışmaya bağlıdır. Eski göreneklere göre, çocuklar doğmadan önce veya çok küçükken ebeveynleri konuşup, büyüdükten sonra onları evlendireceklerine dair sözleşme yaparlar. Araştırdığımız epik eserde işte bu görenek trajediye yol açar.

Ama eserin Belaev versiyonunda gençler ölmüyorlar, bilakis kavuşuyorlar hatta çocukları bile oluyor. İşte eserin iki versiyonun birbirinden ayırt edici özelliklerinin en önemlisi ikincisinde yani Galimov Selam versiyonunda ana karakterler genç kız Majanhılıu’n ve onun sevdiği çocuk Kuzukürpesin kaderi trajik bir şekilde bitmesidir.

Elbette ‘Kuzukürpes ile Mayanhılıu’ destanının her varyantında onları birbirinden ayırt edici farklı özellikler vardır. Bunlar, birbirinden farklı gibi görünse de aslında tek bir çekirdeğin etrafında gelişen parçalar gibidir. Bütün bu varyantları tetkik ederek ‘Kuzukürpes ile Mayanhılıu’ destanının Galimov Selam versyonunun ana olayı aşağıdaki gibidir.

İki Başkurt beyi çok iyi arkadaşlardır. Komşu yaşarlar, birlikte ava çıkarlar. Ama ikisinin de çocukları yoktur. Bir gün avdayken bunların karşısına gebe geyik çıkar ve beyler ona acıyıp onu vurmazlar. Çünkü ikisinin de evde karıları hamiledir. İki arkadaş eğer çocukların biri erkek diğeri kız olursa onları büyüdükleri zaman evlendireceklerine kendi aralarında söz verirler. Eve döndüklerinde birinin erkek çocuğu, diğersinin de kız çocuğu dünyaya geldiğini öğrenirler. Büyük bayram düzenleyerek bu güzel haberi kutlarlar. Erkek çocuğa Kuzukürpes, kıza da Mayanhılıu adını verirler. Çocuklar beraber oynarlar, beraber büyürler. Ama bir gün Kuzukürpesin babası avdayken vefat eder. Kuzukürpes yetim kalır. Annesiyle fakir bir hayat yaşamaya başlarlar. Bunu gören Mayanhılıu’n babası bir fakir yetime kızımı vermem diyerek ailesini alıp köyden ayrılır. Kuzukürpes büyüyünce çok güçlü bir delikanlı olur. Köyde çocuklarla oynarken onları istemeden sakatlar. Köy sakinleri buna dayanamayıp Kuzukürpese kızıp ‘iyi bir adam olsaydın seni sözlün de bırakıp gitmezdi’ derler. Kuzukürpes buna şaşırır, çünkü kendisinin sözlüsü olduğunu bilmiyordu. Annesine gider, gerçekten de sözlüm var mı diye sorar. Annesi yok bilmem diye cevaplar. Kuzukürpes bir hile düşünür. Annesine kızartılmış buğday yemek istediğini söyler. Annesi yapınca kaşıkla değil avucuyla vermesini ister. Sıcak buğdayı annesi avucuna alınca avuçlarını birbirisine bastırır. Elinin yanmasına dayanamayıp annesi gerçekleri anlatmak zorunda kalır. Kuzukürpes sözlüsünü aramaya çıkar. Annesi başta izin vermez her türlü engel olur. Onun yaptığı sınavları geçince atıyla birlikte yola devam eder. Mayanhılıu’nun oturduğu köyü bulup onun babasının çobanı olarak işe başlar. Mayanhılıu ile görüşüp konuştuktan sonra birbirlerini tanırlar ve aşık olurlar. Ama bunu duyan kızın babası sinirlenir ve Kuzukürpesi öldürmeye karar verir. En yakın veziri Mayanhılıu ile kendisi evlenmek istediği için Kuzukürpesi bulup onu öldürür. Sevgilisinin öldürüldüğünü öğrenen Mayanhılıu bu acıya dayanamayıp onun mezarında kendisine kıyar. Onların mezarında güzel çiçekli elma ağacı, Kuzukürpesi öldüren hain vezirin mezarında ise kasıkotu çıkar.

Gördüğümüz gibi, ağızdan ağıza aktarılıp yıllar geçtikçe ‘Kuzukürpes ile Mayanhılıu’ destanı daha çok masal formuna dönüşmüştür. O yüzden destanda masal unsurlarının bulunduğu da normaldir. Ünlü Başkurt folklorcusu Gülnur Husainova ‘Baskurt halk masalı ve destanı: tür etkileşimi sorunları’ adlı makalesinde ‘Gözetimimize göre, masal unsurları Baskurt halk destanlarının hemen hemen hepsinde vardır, ama bazılarında çok, bazılarında azdır’ diye yazmıştır. Biz de makalemizde ‘Kuzukürpes ile Mayanhılıu’ destanındaki bazı masal unsurlarını gözden geçirmekteyiz. Bu motiflerin oluşumunu anlamaya çalışmak bu çalışmamızın konusu dışındadır. Sadece böyle motiflerin Baskurt destanlarında mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

‘Kuzukürpes ile Mayanhılıu’ destanındaki masal unsurlarından bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1) Ana karakterin çok güçlü olması.

Kuzukürpes büyüyünce çok güçlü bir çocuk olur, sokakta başka çocuklarla oynarken onları sakatlar. Ana karakterin çok güçlü olması masallara has motiflerden biridir. Bu özellik Başkurt masallarının birçoğunda, örneğin ‘Akyal batyr’, ‘Alp batyr’, ‘Ural batyr’ masallarında görünebilir.

2) Ana karakterin kendisine at seçmesi.

Kuzukürpes nişanlandığı bir kızın olduğunu öğrendikten sonra onu aramaya gitmek ister. Annesi ona yilkı atları güdüsüne git ve dizginlerini çınlat der. Hangi at sana dönüp bakarsa onu seç diye tavsiye verir. Kuzukürpes annesinin dediğini yapar ama çok kötü ve zayıf bir at ona bakar. Nasılsa kaderimdir diyerek ona biner. Şu anda bu kötü görünümlü at güzel ve olağanüstü özelliklere sahip bir aygıra dönüşür. Dizginleri çınlatarak kendisine at seçme motifi ‘Mayserver’ (2, c.76), ‘Şagali’ (2, c. 101) Başkurt masallarında ve birçok daha masalarda da kullanılmıştır. Kuzukürpesin atı Kük Tulpar adlıdır. Kük Tulpar gibi bir ata sahip olunması ve bu atın kahramanın en önemli yardımcısı olması Başkurt masallarının konularından birisidir. Tıpkı Başkurt masallarındaki gibi Başkurt destanlarında da atlar konuşur. Zor zamanlarda at Kuzukürpese akıl verir, ona arkadaşlık eder, hatta bir varyantta Kuzukürpes ile Mayanhılıu öldükten sonra onu defneder ve onların yetim kalan çocuğunu Kuzukürpesin annesine götürür.

3) Anne-babalarının oğullarını sınaması.

Başkurt masallarında oğulların anne ya da baba tarafından sınanması oldukça yaygın olarak kullanılan bir motiftir (6, 179).

‘Kuzukürpes ile Mayanhılıu’ destanında anne tipi derin anlamlıdır. Kuzukürpes nişanlısı olduğunu öğrenip annesine sorduğu zaman annesi ona yalan söyler, senin nişanlın yok der. Oğlu ısrar edince ve hile yapıp elini sıcak yemekle yaktıktan sonra bu acıya dayanamayıp gerçeği anlatır. Burda annenin oğlunu üzmemek için hayatını tehlikeye atması diye yalan söyleyip onu nişanlısını aramaya göndermemeye çalıştığı görülür. Oğlunun kararlı olduğunu gören anneye onun gitmesine izin vermektan başka çare kalmaz. Daha sonra annesi oğlunun yoluna birkaç engel koyar. Anne ile oğul arasında böyle bir konuşma gerçekleşir:

Өйөр зә өйөр малың калыр,

Уны нисек итерһең, балам?

Нисек итерһең, балам?

Оһоз за баиһыз урман булыр,

Уны нисек үтерһең, балам?

Нисек үтерһең, балам?

Икһез зә сикһез диңгез булыр,

Уны нисек кисерһең, балам?

Нисек кисерһең, балам?

«Ете кабын, ете йотам» бүре килер,

Унан нисек касырһың, балам?

Нисек касырһың, балам?

Sürü sürü malın kalır,

Onu ne yaparsın, yavrum?

Ne yaparsın, yavrum?

Uçsuz bucaksız orman olur,

Onu nasıl geçersin, yavrum?

Nasıl geçersin, yavrum?

Uçsuz bucaksız deniz olur,

Onu nasıl geçersin, yavrum?

Nasıl geçersin, yavrum?

Yedi yutar kurt gelir,

Ondan nasıl kaçarsın, yavrum?

Nasıl kaçarsın, yavrum?

Annesine verilecek cevabı Kuzukürpese onun atı Kük Tulpar söyler:

<p><i>Өйөр зә өйөр малым калһа, Бер йылкынан биш булып, әсәй, Биш булып, әсәй. Оһоз за баһһыз урман булһа, Атайымдың айбалтаһы иш булып, әсәй. Иш булып, әсәй. Икһез зә сикһез диңгез булһа, Атайымдың көмөш көзгөһө иш булып, әсәй, annem, Иш булып, әсәй... «Ете кабын, бер йотам» бүре килһә, Атайымдың Күк толпары иш булып, әсәй, annem, Иш булып, әсәй...».</i></p>	<p><i>Sürü sürü malım kalırsa, Bir yıldıan beş olur, annem, Beş olur, annem. Uçsuz bucaksız orman olursa, Babamın baltası eş olur, annem, Eş olur, annem. Uçsuz bucaksız deniz olursa, Babamın gümüş aynası eş olur, Eş olur, annem. Yedi yutar kurt gelirse, Babamın Kük Tulparı eş olur, Eş olur, annem.</i></p>
---	--

Bu şiir yollarından görüldüğü gibi annesi sanki oğlu hayatını tehlikeye atacağını önceden anlıyor ve onu bu tehlikeli seyahata göndermemeye çalışır. Birçok Başkurt ve genel Türk masallarında da anneler hep çocuklarını korurlar, onlara zor durumda yardımcı olurlar, her konuda desteklemeye çalışırlar.

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında sıraladığımız masal unsurları Başkurt destanları ile halk masallarının sıkı bağlantısı olduğunu gösterirler. Araştırdığımız Başkurt halk destanı ‘Kuzukürpese ile Mayanhılıu’ onlardan biridir. Ama bu çalışmamız destanları öğrenme sorunlarının genel ve özel bütünlüğünü tanımlamak iddiasında değildir. Başkurt halkının tarih öncesinden günümüze ulaşan kültürel zenginliklerinden biri olan Başkurt destan sanatını incelemekteki boşluğu kapatabilmek mümkün ve hatta gereklidir. Çünkü Başkurt milletine ait sosyal, siyasi, dini, estetik, etik vb. daha birçok müşterek olguyu yüzyıllar ötesinden günümüze taşıyan destanlarımız, milli beraberlik ve değerlerin yaşatılmasında önemli görevler üstlenmektedir.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, Sedat. Başkurt Destanı Akbuzat'ın Epik Kurallara Göre İncelenmesi. // Milli Folklor, Sayı No 44, 1999, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Sayfa 24-34.
- Башкирское народное творчество. Эпос. Т. 1 / Сост. М. М. Сагитов. Уфа: Башкирское книжное издательство, 1987. 544 с.
- Башкирское народное творчество. Волшебные сказки. Т.4 / Сост. Н.Т.Зарипов. Уфа: Башкирское книжное издательство, 1989. 512 с.
- Башкирское народное творчество. Богатырская сказка. Т.3 / Сост. Н.Т.Зарипов. Уфа: Башкирское книжное издательство, 1988. 448 с.
- Башкирское народное творчество. Исторический эпос. Т.10 / Сост. Н.Т.Зарипов. Уфа: Китап, 1999. 392 с.
- Башкорт халык ижады. Легенда һәм риүәйәттәр. / Төз., башһүз һәм аңлатмалар авт. Ф. А. Нәзершина. Яуаплы ред. К. Мәргән һәм Ә. М. Сөләймәнов. — Өфө, 1997. — Т. II. — 439 б. (башк.)
- Киреев А.Н. Башкирский народный героический эпос/ А.Н.Киреев.- Уфа: БКИ, 1970. - С. 136-159.
- Корпус башкирского языка. Фольклор. Разработчики: Сиразитдинов З.А., Бускунбаева Л.А., Ишмухаметова А.Ш., Шамсутдинова Г.Г., Полянин А.И., Ибрагимова А.Д., Мигранова Л.Г., Рафикова Л.Н. (<http://212.193.132.98/bashcorp/korpuviewpr>)
- Народный эпос «Кузыйкурпяс и Маянхылу». Под ред. А. Н. Киреева и А. И. Харисова. Уфа Тезисы доклада/выступления: Хусаинова Г.Р. , О трех последних записях башкирского эпического произведения “Кузыйкурпяс и Маянхылу”, Восток-Запад; Литература и художественная культура, Отечество, Казань, 2017, 257 – 260.
- Хусаинова Г.Р. Башкирская народная сказка и эпос: к проблеме взаимодействия жанров // журнал Вестник Башкирского университета. 2010
- Хусаинова Г. Р. // Башкирский фольклор. Вып. 2. Уфа: Гилем, 1995. С. 154-204.